

Selve oversættelsen er i øvrigt en nydelse at læse: flydende, mundret og konsekvent. Det er et stort og beundringsværdigt arbejde. Kun i få tilfælde har denne anmelder mindre indsigelser. Fx kan man overveje, om det er heldigt at oversætte παράδοξος med 'paradoks' (fx 48.1-2; 49.6), når man påtænker de stærke eksistensfilosofiske og -teologiske konnotationer begrebet har i moderne læsers ører. Desuden er oversættelsen af λόγος efter min mening lidt for konsekvent i bogens appendiks, som rummer en oversættelse af beretningen om Justins og hans fællers forhør og martyrdød (oversat fra Musurillo i den mellemlange recension B, der bygger på det ældste manuskript). Her gengives præfektens spørgsmål til Justin således: "Hvilke ord praktiserer du? [Ποίους λόγους μεταχειρίζη]" (2.3). Kan man praktisere ord? Bedre end "ord" var her fx "lærdomme" (jf. også 5.1). Disse indsigelser ændrer dog ikke ved, at vi med denne udgivelse har fået en fremragende oversættelse af Justins *Dialog med jøden Tryfôn*. Den vil kunne holde i mange år.

Kasper Bro Larsen

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher

Kritische Gesamtausgabe. II. afd., bd. 4, Vorlesungen zur Hermeneutik und Kritik. Red. Wolfgang Virmond under medvirken af Hermann Patsch. Berlin-Boston: Walter de Gruyter 2012. LI + 1162 s. € 259.

Schleiermachers hermeneutik har ikke kun interesseret teologer, men i lige så høj grad filosoffer, litterater og filologer. Derfor må denne udgivelse påkalde sig bred opmærksomhed. Forud går 30 års arbejde (LI), som Wolfgang Virmond tidligere har dokumenteret gennem en overbevisende nyordning og nydatering af Schleiermachers hermeneutikmanuskripter og gennem fundet og udgivelsen af en afskrift af et, som forfatteren selv anså for tabt. Hvad nyt får vi så med det endelige resultat? Lad os se nærmere på bindets hoveddele: udgiverens indledning (XVII-LI), Schleiermachers manuskripter (1-187) og tilhøreres forelæsningsnedskrifter (189-1136).

Allerførst anbefales det med rette, at man ser teksterne "vor der Folie der aufklärerischen Hermeneutik"; især fremhæves Johann Salomo Semlers bidrag (XVIII). Derudover meddeler indledningen relevante oplysninger om Schleiermachers forelæsninger, manuskripterne og tidligere udgaver, men også samtlige notater om forelæsningsnumre i hans dagbøger, hovedsagelig kun datoer og forelæsningsnumre (XXIII, XXVI-XXIX). Man får et afsnit om Schleiermacher som Platon- og Paulusudgiver (XXXI-XXXIV), men ingen information om manuskriptet om kritik. Målt på standarden, som ellers gælder for *Kritische Gesamtausgabe*, virker de indledende dele, hvor der også er småfejl (jf. VI, XXV, XLVII), noget udisciplinerede og ikke ganske færdige.

Schleiermachers manuskripter i tilknytning til hans ni forelæsninger over hermeneutik fra 1805 til 1833 er ikke forelæsningsmanuskripter, men noter dertil, udkast til en planlagt, men af ham selv aldrig fuldført udgivelse af hermeneutikken samt randbemærkninger. Alt dette har været publiceret før, men Virmond og Hermann Patsch foretager mange korrektioner af de ældre udgaver. Kritik, det vil her sige tekstkritik, tager Schleiermacher først op i 1826-1827 i den syvende forelæsning. Det oplyses ikke, om manuskriptet om kritik (175-187) har været trykt før; det er vel ikke tilfældet. Hvad sagapparatet angår, finder man ved den første tekst (3-34) omfattende kommentarer, der følger henvisningen til oplysningshermeneutikken op, uden dog at inddrage Semler. Ved de følgende tekster er kommentarerne mere sparsomme.

Manglerne er dog underordnede i forhold til den store gevinst ved dette bind: den omfangsrige fremlæggelse af forelæsningsnedskrifter, en imponerende editorisk bedrift. Det drejer sig om efter alt at dømme pålidelige nedskrifter af fire af Schleiermachers senere forelæsninger. To af nedskrifterne vedrører forelæsninger, vi ikke har haft materiale fra tidligere; tre af dem har ikke været trykt før og den fjerde kun i modificerende uddrag. De har ikke samme rang som Schleiermachers egne tekster, men udmærker sig ved deres udførlighed og fuldstændighed og giver dermed et væsentligt supplement til de ofte meget knappe tekster fra hans egen hånd. Udgivelsen vil derfor være af uvurderlig betydning ikke kun for forskeren, som får en dramatisk forøgelse af sit tekstgrundlag, men også for den, der blot vil sætte sig godt ind i Schleiermachers hermeneutik og nu kan læse fx hans udkast fra 1819 (117-158) og forelæsningsnedskriften fra dette år (191-353) parallelt.

Lad os tage et eksempel fra Schleiermachers anvendelse af den almene, filosofisk begrundede hermeneutik på evangelierne. Forståelsen, der er hermeneutikkens tema, har ifølge Schleiermacher to sider: den grammatiske forståelse af tale ud fra sproget og den psykologiske og tekniske forståelse af talen ud fra den talendes tænkning. Sidstnævnte spørger efter værkets enhed eller tema henholdsvis efter dets komposition (jf. 155). Applikationen af den psykologisk-tekniske interpretation på evangelierne, som kun lige berøres i teksterne fra Schleiermachers egen hånd (172), behandles bredere i alle tilhørernedskrifterne, bredest i den fra 1832-1833 (725-1136). Hvad spørgsmålet om de enkelte evangeliers enhed angår, slås det her fast, at de er fælles om den fortællende form og om at have Jesu liv som stof (916). For de tre første evangeliers vedkommende når Schleiermacher til et forbeholdent svar: De opviser kun en sammenkædning af enkelte træk, uden gennemført kontinuitet (918, 920 f.). Anderledes med det fjerde evangelium: "im Evangelio Johannis ist offenbar die biographische Idee in Beziehung des Einzelnen zur Totalität ausgeführt[,] und alles Einzelne, das er erzählt, hat hierauf Beziehung[,] und nichts Einzelnes ist rein um sein selbst willen er-

zählt” (921). Dette synspunkt videreføres ved spørgsmålet om evangeliernes komposition (966-981).

Alt i alt får vi med *Vorlesungen zur Hermeneutik und Kritik* et sikrere og i vid udstrækning helt nyt grundlag for beskæftigelsen med Schleiermachers hermeneutik.

Peter Grove

Claudia Welz

Vertrauen und Versuchung. Religion in Philosophy and Theology 51. Tübingen: Mohr Siebeck 2010. 290 s. € 64.

Claudia Welz' habilitationsskrift består af seks temmelig forskellige afhandlinger samlet under overskriften *Vertrauen und Versuchung*, altså en central teologisk og filosofisk problematik. Den korte "Einführung" fortæller, at det drejer sig om "denkend die Grenzen des Denkens zu erkunden und glaubend die Tiefen des Glaubens zu ergründen" (2), idet målet er "phänomennah die Bedeutung und die Erscheinungsweisen, das Potential und die Grenzen des Vertrauens zu klären" (9). I bestræbelsen på at afdække tillidens fænomenologi er bogen bevidst interdisciplinært anlagt. Der anlægges en såkaldt 'negativistisk' metode, fordi tilliden først viser sin egenart, når den ikke længere er selvfølgelig, eller når den mødes af en komplikation.

Første afhandling (I. Klage und Vertrauen) drøfter Job-fortællingen som udtryk for, hvordan Job trods prøvelserne bevarer tilliden til Gud. Anden afhandling (II. Vertrauen und (Fehl-) Urteil) er mere epistemologisk anlagt og undersøger via Kant og Wittgenstein, om der findes holdbare kriterier til at vurdere, hvornår tillid er mere eller mindre velanbragt. Tredje afhandling (III. Der unbegründbare Grund des Vertrauens und die Ambiguität der Subjektivität) udgør bogens interdisciplinære del. På kun 45 sider gennemgås et udvalg af psykologiske, filosofiske, sociologiske og neuro-biologiske perspektiver på tillid. Her er der også blevet plads til fem sider om Løgstrup. Den fjerde (IV. Gottvertrauen, Glaubensgewissheit und Glaubensprüfung) gør det klart, at tillid for Welz dybest set er "Gottvertrauen". Derfor handler bogen ligeså meget om tro som om tillid. Måske lidt overraskende har Welz her valgt at kaste sig over en økumenisk tekst fra 2008, nemlig *Grund und Gegenstand des Glaubens nach römisch-katholischer und evangelisch-lutherischer Lehre*, der analyseres grundigt og kompetent. Her bliver der også plads til en drøftelse af Wittgensteins *Über Gewissheit* og Abrahams ofring af Isak (Gen. 22) læst i lyset af Luther og Kierkegaard. Femte afhandling (V. Glaube, Zweifel, Zwischen-Sein) behandler nyere, religionsfilosofiske forståelser af forholdet mellem tro og tvivl. Overraskende inddrages her et poetisk perspektiv, idet der gives megen plads til den israelske digter, Elazar Benyoëtz' poetiske aforismer. Endelig rummer den korte, sidste afhand-